

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Saf Deneyim Dünyası: William James'in Radikal Deneyimciliği

World of Pure Experience: William James's Radical Empiricism

Betül AKDEMİR-SÜLEYMAN*

Öz: Radikal deneyimcilik, pragmatizmle tanınan Amerikalı filozof William James'in (1842 – 1910) geliştirdiği bilgi teorisidir. James en temelde Descartes'in töz ikiciliğini ve pozitivistin maddeci teklğini reddederek, deneyimciliğe Hume'un nedensellik eleştirilerini aşan yeni, tekçi bir yorum getirir. Bu yorum filozofun uzun yıllar devam ettiği deneysel bilinç çalışmalarının katkısıyla tecrübeyi yeniden anlama girişimidir. Bu girişimin filozofun dönemi ile yakından ilişkisi vardır. Zira bu dönem, materyalist doğa anlayışının, evrim kuramının ve tek geçerli bilginin deneye dayandığı söyleminin git gide hâkim olduğu metafizik karşıtı bir dönemdir. Aslında James de deneyimden kaynaklanmayan Tanrı, Mutlak, ruh veya tam algı gibi her türlü aşkın varlığa ve ilkeye karşıdır. Ancak yaptığı bilinç çalışmalarıyla materyalist bir doğa fikrinin ve evrim teorisinin bilimsel gerçeklere değil metafizik inançlara dayandığı sonucuna varır. Bu düşüncesinin etkisiyle felsefeye yönelen James, bireyin türlere, doğanın fiziksel olana indirgenmediği, din ve değer dışlanmadığı, özgür iradeyi olanaklı kılacak bir felsefi sistem geliştirmeyi hedefler. Bu bağlamda radikal deneyimcilik filozofun söz konusu hedeflerinde merkezi rol oynar.

Kuramın adından da anlaşılacağı gibi radikal deneyimcilik, deneyimcilik ve rasyonalizm arasındaki tartışmada deneyimciliği takip ederek, deneyimciliğin deneyimi açıklamada karşılaştığı sorunlara radikal bir çözüm önerisidir. James önceliklerden farklı olarak deneyimi metafizik bir ilkeye göre açıklar. Radikal deneyimciliğin sözü edilen metafizik ilkesi, tüm bilinçli faaliyetlerin zemininde yer alan, henüz bilinç ve nesne ayırımının olmadığı, basit, dolaysız, yaşamın anlık akışı, çokluğun birliği olan "saf deneyim"dir. Kabul ettiği bu ilkeyle James, tecrübenin sınırlarını özgür irade, değer ve inançları da içerecek şekilde genişletme olanağı sağlar. Zira bir yandan birliği veya sürekliliği temele alarak çokluğu veya süresizliği açıklar. Diğer yandan bedeninin bulunduğu koşullara maruz kalarak hayatta kalmaya çalışan canlı olarak gördüğü bireyin pratik ihtiyaçlarıyla düşünce ve eylemi arasındaki ilişkiyi gün yüzüne çıkarır. Bunu yaparken deneyimcilik ve rasyonalizmin tecrübe anlayışlarını kendine özgü bir şekilde birleştirir. Duyusal olanı temele alıp tecrübe edilenle gerçekliği eşitlerken deneyimciliğe yaklaşır. Bunun yanında deneyimin nesnelerin deneyimi olmadığını, tecrübenin bir tür inşa olduğunu kabul ederek Kant'ın etkisini üzerinde taşır. Ancak Kant'tan farklı olarak tecrübenin birliği ve bütünlüğünün tesisinde tecrübeye aşkın, tecrübeyi öncelenen veya olanaklı kılan herhangi bir ilkeyi kabul etmez. Bunun yerine tecrübenin bireysel olanın psikolojik koşullarına göre kurulduğunu ve hatta sınırlandırdığını iddia eder. Ayrıca James, olanaklı tüm tecrübenin kaynağında yer alan saf deneyim ilkesine

* Dr. Öğretim Görevlisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Din Felsefesi. beakdemir@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2196-4744

dayanarak gerçekliğe algıda temas edildiğini, kavramsallaştırma faaliyetinin bireyin ihtiyaç ve amacına göre gerçekleştiğini, bilincin yalnızca bir işlev olduğunu, bilimsel olanlar da dâhil kavramsal sınıflandırmaların tamamının hem geçici hem de eksik olduğunu iddia eder. Bu bakımdan radikal deneyimcilik, var olanların düşünülürler, bilginin rasyonelliğe, doğrulunun uygunluğa eşitlenmediği felsefi bir teoridir. Dolayısıyla özellikle kendi döneminin şartları dikkate alındığında James'in felsefesinin çok boyutlu bir felsefe olduğu bir gerçektir. Onun natüralist doğa anlayışının ve deneyimciliğin kabulüyle ortaya çıkan sorunları derinden sezindiğini ve bu sezgilerini E. Husserl, B. Russell, L. Wittgenstein gibi 20. yüzyıla yön veren filozoflara ilham kaynağı olacak bir felsefi dizgeye dönüştürdüğü söylenebilir.

Bu bağlamda eldeki çalışmanın konusu, radikal deneyimciliktir. Çalışmanın amacı, radikal deneyimciliğin epistemolojide hangi problemlerle ilişkili olduğunu, saf deneyim ilkesinin anlamı ve rolünü, radikal deneyimciliğin mevcut kuramlardan farklı olarak tecrübenin anlaşılmasında neyi sunduğunu açıklamaktır. Bu amaçla makale girişle birlikte üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, bir psikolog olan ve deneysel bilinç çalışmaları yapan James'in bilme edimini açıklamak için psikolojinin yetersiz olduğu düşüncesine yer verilecektir. James deneyimin birliği ve düzenliliğin karmaşık yapısı söz konusu olduğunda psiko-fiziksel unsurların deneyimi açıklamak için yeterli olmadığını, bu soruşturmanın yerinin felsefe olduğunu öne sürer. Deneysel bilinç çalışmaları yapan bir bilim adamının ulaştığı bu sonuç psikoloji ve epistemoloji arasında kurulan ilişki bakımından dikkat çekicidir.

Ardından ikinci kısımda, James'in hem rasyonalizm hem de deneyimciliğin tecrübeyi açıklamada yetersizliklerine dair eleştirileri ele alınacaktır. Filozofun kendinden önceki deneyimci filozofların hangi noktalarda eksik bulduğu, Kant'ın getirdiği çözümün neden kabul edilemez olduğunu düşündüğü ve deneyimi yeniden anlamada hangi noktalara dikkat çektiğine yer verilecektir.

Çalışmanın üçüncü kısmında ise radikal deneyimciliğin temel varsayımı, metafizik ilkesi, bu ilkeyle algı ve kavram arasında ortaya çıkan ayrım yanı sıra James'in gerçeklik ve bilgi anlayışı konu edilecektir. James'in olayların kaotik birliğini veren duyu tecrübesinden, düzenli bir tecrübenin inşasında bireyin ihtiyaç ve ilgilerine verdiği belirleyici rol dolayısıyla evrensel ve nesnel bir bilgiden ziyade tecrübeye dayalı bağlamsal ve değişime/gelişime açık bir bilgi anlayışına sahip olmasının detaylarına yer verilecektir.

Böylece James'in radikal deneyimcilikle, bilincin aşkınlığını ya da başka herhangi bir *a priori* ilke veya varlığı kabul etmeksizin algıların birliğinden fenomenal tecrübenin çokluğunu ve çeşitliliğini nasıl açıkladığı, tecrübenin sınırlarını nasıl genişlettiği ve radikal deneyimcilikle pragmatist doğruluk kuramını nasıl ilişkilendirdiği belirginleşecektir. Ayrıca, felsefesiyle hem analitik hem de kıta filozoflarını etkileyen James'in pragmatik doğruluk kuramına zemin olan bilgi teorisi açıklık kazanacaktır. Sonuç kısmında ise, ana çerçevesi belirginleşen bu kuramın zayıf yönlerine değinilerek kuramın bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Epistemoloji, Bilgi Kuramı, Pragmatizm, Radikal Deneyimcilik, Saf Deneyim, William James.

Abstract: Radical empiricism is an epistemological theory developed by William James, who is known for pragmatism. Denying basically Descartes' Cartesian dualism and the materialist monism of positivism, James brings a novel monist interpretation to empiricism that goes beyond Hume's criticism towards causality. This interpretation is an attempt to re-understand the experience through the contribution of the experimental

consciousness studies that James has continued for many years. This initiative has a close relationship with James' era. For this period is an anti-metaphysical period in which the materialist conception of nature, the theory of evolution, and the discourse that the only valid knowledge is based on experience is increasingly dominant. Indeed, James is also opposed to any transcendent being and principle, such as God, the Absolute, spirit, or full perception, that does not arise from experience. However, with his studies of consciousness, he concludes that a materialist idea of nature and the theory of evolution is not based on scientific facts but metaphysical beliefs. With the influence of this thought, James, who turns towards philosophy, aims to develop a philosophical system in which the individual is not reduced to the species, nature, reduced to the physical, religious, and value, is not excluded, and where free will is enabled. The metaphysical principle of radical empiricism is "pure experience" which exists as the foundation of all conscious states, appears before the distinction of subject and object, and which is simple, immediate, the natural flow of life and the unity of plurality.

As the name of the theory suggests, it offers a radical solution to the problems faced by experientialism in explaining experience by the following experientialism in the debate between radical empiricism, empiricism, and rationalism. Unlike the previous ones, James explains experience according to a metaphysical principle. With this principle, James leaves empiricism and broadens the scope of experience including free will, values, and beliefs. As a matter of fact, he explains plurality and discontinuity on the ground of unity and continuity. On the other hand, thinking of the individual as the living being that strives to survive under the conditions of his body, he uncovers the individual's relation between his thoughts and deeds. While doing this, he combines peculiarly the idea of experience in empiricism and rationalism. Taking the sensual as the ground, he comes close to empiricism by making what is experienced and the reality equal. He rejects Cartesian dualism and the unity that is reduced to physics. Together with this, he bears the effects of Kant by accepting that the experience is not the experience of things but rather it is a sort of construct. However, unlike Kant, he does not accept any principle -in the foundation of the unity and coherence of the experience- that transcends or precedes the experience or makes it possible. Rather, he claims that experience is founded by the psychological conditions of the individuals and it is classified according to this. Depending on the principle of pure experience that exists at the root of all possible experiences, James claims that the reality is touched in perception, the act of conceptualization is practiced in accordance with the needs and purposes of the individual and thus consciousness is just a medium and all sorts of conceptual classification, including scientific ones, are both temporary and deficient. In this respect, James reinterprets empiricism and comes up with a theory, in which beings and intelligibles, knowledge, and rationalism, truth, and appropriation are not equivalent. Thus, especially taking the conditions of his era, it is apparent that James' philosophy is a multi-dimensional one. It can be claimed that he had a deep grasp regarding the problems that appeared with naturalism and empiricism and he turned this grasp into a philosophical system that influenced the pioneering philosophers like E. Husserl, B. Russell, and L. Wittgenstein.

In this respect, the subject of this study is radical empiricism. The purpose of this study is to discuss which problems radical empiricism is related to in the field of epistemology, the meaning and role of pure experience, and unlike already existing theories, what radical empiricism offers in terms of understanding experience. As a psychologist who makes experimental consciousness studies, the idea of James that psychology is ineffective in explaining the act of knowing will be discussed in the first part. James argues that when it comes to the complex nature of the unity and regularity of experience, the

psycho-physical elements are not sufficient enough to explain the experience, that the place for this inquiry is philosophy. This result reached by a scientist conducting experimental consciousness studies is remarkable in terms of the relationship established between psychology and epistemology.

Afterward, James' criticism on the ineffectiveness of both rationalism and empiricism in explaining experience will be discussed. The philosopher's points in which he finds the experiential philosophers before him incomplete, why Kant's solution is unacceptable, and what points he draws attention to in re-understanding the experience will be offered.

In the third part of the study, the basic proposition of radical empiricism, its metaphysical principle, the differentiation between the concept and perception as a result of this principle, and also James' idea of reality and knowledge will be discussed. The details of James' idea of sense experience, which gives a chaotic unity of events, a determinant role given to the needs and interests of the individual in the construction of a regular experience rather than a universal and objective knowledge, and the contextual understanding of knowledge that is open to change/development will be discussed.

As a result, how James explains the unity of perceptions, the plurality and diversity of a phenomenal experience without accepting the transcendence of consciousness or any kind of an *a priori* principle, how he broadened the scope of experience and founded a relation between radical empiricism and pragmatic theory of truth will be clarified. Bearing in mind that he affected both analytic and continental philosophers, the epistemology, on which James' theory of pragmatic truthfulness is rooted, will also be explicated. Finally, in the conclusion part, an evaluation will be made by referring to the weaknesses of this theory, whose main framework has been clearly presented.

Keywords: Epistemology, Theory of Knowledge, Pragmatism, Radical Empiricism, Pure Experience, William James.

Giriş

Epistemoloji tarihinde, René Descartes (ö. 1650) sonrası dönemin belirleyici niteliği bilginin kaynağı, imkânı ve kesinliği gibi kadim problemleri zihin temelinde izah etmektir. Bu bağlamda Descartes ile birlikte duyusal ve düşünsel olanın özsel olarak ayrılmasının ortaya çıkardığı en ciddi problem, bu ikisi arasındaki ilişkinin nasıl tesis edileceği, zihinsel tasavvur veya idelerin dış dünyaya uygunluğunun nasıl gösterileceğidir.¹ John Locke (ö. 1704), George Berkeley (ö. 1753), David Hume (ö. 1776) gibi deneyimciliğin kurucu isimleri söz konusu bilginin imkânı ve kaynağına ilişkin problemleri rasyonalizmin aksine duyum ve algıyı yani deneyimi temele alarak çözmeye çalışırlar. Locke maddenin nitelikleri arasında yaptığı ayrımla bilginin olanaklı olduğunu göstermeye çalışırken Berkeley nitelikler ayrımının deneyim dışında başka bir ilke kabul etmeksizin zihinsel olanın dış dünyaya uygunluğunu temin edilemeyeceğine dair kanıtlar sunar. Berkeley Tanrı'nın varlığını kabul ederek bu sorunu çözerken Hume deneyimden olguların bilgisinin türetilmeyeceğini etkili bir şekilde ortaya koyar. Ancak Hume ile geline nokta tecrübenin birliğini ve düzenliliğini bilgiyi olanaklı kılacak bir şekilde açıklamak bir açmaza dönüşür. Peki deneyimi temele alarak bilginin olanaklı olduğunu göstermenin başka bir yolu olamaz mı?

William James'in (ö. 1910) radikal deneyimcilik (*radical empiricism*) adını verdiği bilgi kuramı Hume'la bir çıkmaza giren deneyimciliği yeniden yorumlama girişimidir. Bu girişim, adeta "tecrübenin birliği ve bütünlüğü deneyim dışında deneyime aşkın Tanrı, Mutlak, ruh veya tam algı gibi ilkeye başvurmadan, nedensellik ilgili soruna takılmadan ve pozitivizme düşmeden nasıl açıklanabilir?" sorusuna verilmiş bir cevaptır. Bu cevabı radikal yapan deneyimi yeniden yorumlamaya imkân veren, kuramın merkezinde yer alan "saf deneyim" (*pure experience*) ilkesidir. Saf deneyim, özne-nesne, düşünen-düşünülen, madde-zihin gibi ayrımlara öncelikli, bütün olanaklı tecrübelerle kaynaklık eden, yaşamın anlık, canlı, sürekli akışı, ilişkiler çoklusunun kaotik birliğidir. Dolayısıyla tıpkı Kant'ta (ö. 1724) olduğu gibi duyusal veriler bilinçli deneyimin malzemesiyken bu deneyim ek işlemlerle düzenli bir tecrübe dünyasına dönüşür. James, Kant'tan farklı olarak tecrübenin inşasında tam algı veya sentetik *a priori* yargıları kabul etmeyerek bütünüyle bireyin ihtiyaç ve ilgilerine göre bilinçli deneyimin ortaya çıktığını iddia eder. Buna göre zihinsel ve fiziksel olanlarla birlikte bilinç, birer inşa, birer işlemdir.² Saf deneyim kuşatılamaz zenginliğiyle her türlü ihtiyaca, ilgiye ve bağlama göre farklı deneyimlere kaynaklık eden algının dolaysızlığında verilen gerçekliktir. Kavramlar algıya dayansalar da bu gerçekliği ancak bozarak ve eksilterek temsil ederler. Bunun anlamı, bütün kavram ve sınıflandırmalar değişime açık ve geçicidir. James böylece deneyimin kendisine getirdiği sıra dışı yorumla mutlak, kesin ve nihai olmamak koşulu ile bilginin olanaklı olduğunu, saf deneyimin zamana ve ihtiyaçlara göre yeni tecrübelerle olanak sağladığını bu bakımdan tecrübe edilenlerden oluşan, çoğulcu bir dünyanın gerçekliğini

1 Denkel, *Bilginin Temelleri*, s. 9-17.

2 Cooper, *The Unity of William James's Thoughts*, s. 2.

gösterir. Zihin ve madde ayrımının da arızı olmasıyla tecrübe dünyası ne bütünüyle fiziksel, kapalı ve özgür bir nedeni ya da din ve değerleri dışlar ne de tecrübeye etkisi olmayan ideal varlıklara kapı aralar. Deneyimciliğe yeni bir bakış sunan radikal deneyimcilik hem analitik hem de Kıta felsefesinde oldukça zengin yorumlara ilham olmuştur ve bugün felsefe deneyimi açıklamak, doğalcılık, özgür irade, kavramların işlevi gibi tartışmaların hâlâ canlı olduğu düşünüldüğünde bu kuram hâlâ önemli bir noktada durmaktadır.

Bununla birlikte ülkemizde James'in adı radikal deneyimcilikten ziyade genellikle pragmatizmle anılmaktadır. Hatta Batı'daki mevcut çalışmalara rağmen radikal deneyimcilikle ilgili çalışmaların sayısı oldukça azdır.³ Bilindiği gibi James, C. S. Peirce (ö. 1914) ve John Dewey'le (ö. 1952) birlikte pragmatizmin üç ana temsilcisinden biridir. Ancak o Peirce'ten farklı olarak pragmatizmi bir yöntem olmasının yanı sıra doğruluk kuramına dönüştürürken, Dewey'in, daha sonra W. V. Quine'la (ö. 2000) etkili bir söyleme dönüşen, epistemolojinin psikolojinin alt dalı olması gerektiği yani epistemolojinin doğallaştırılması gerektiği fikrine katılmaz. Bunun yerine, Michela Bella'nın detaylıca gösterdiği gibi, algının akış olduğu düşüncesi başta olmak üzere uzun yıllar yaptığı deneysel bilinç çalışmalarını ancak deneyimi anlamada ve bilgi kuramında ona yol gösterir.⁴ Başka bir deyişle o, epistemolojinin psiko-fiziksel süreçlere indirgenemeyeceğini savunur. Bu bakımdan Cooper'ın vurguladığı gibi, James'in pragmatizmini onun epistemolojisinden özellikle de saf deneyim ilkesinden bağımsız okumak bir hatadır.⁵ Onun pragmatizmi ve diğer pragmatistlerden söz konusu farklılıkları radikal deneyimcilikle birlikte ele alındığında belirginleşmektedir. Zira ilerleyen kısımlarda detaylıca görüleceği üzere filozofun çalışmalarına kronolojik olarak bakıldığında da bu ilişki açıkça görülmektedir. James, pragmatizmi henüz bir doğruluk kuramına dönüştürmediği yıllarda radikal deneyimciliği tasarlamaya başlamış, bu tasarımı olgunlaştığında pragmatizm üzerine meşhur eseri son hâlini almıştır. Dolayısıyla radikal deneyimcilik James'in pragmatizmini anlamak açısından da önemli bir noktada durmaktadır.

Son olarak radikal deneyimcilik, din ve değerleri doğalcılığın çelişigi olmaktan çıkarak özgürlüğün, imanın, ahlakın ve umudun korunduğu bir dünya tasavvurunun da kaynaklık eder. Bugün katı doğalcılığın dine karşı sert tutumu dikkate alındığında bu kuram deneyimin tanımlanma şeklinin bu tartışmalarla nasıl ilişkilendiğini anlamada önemli bir katkı sunmaktadır. Bu itibarla bu makale radikal deneyimciliği konu edinmektedir. Bu kuramın epistemolojideki tartışmalarla nasıl ilişkilendiğini, saf deneyim ilkesiyle deneyimle ilgili soruna getirilen çözüm ele alınmakta ve bu çözümün en temelde James'in gerçeklik anlayışıyla

3 Bu makale James'in mistik tecrübe kuramını araştırırken radikal deneyimciliğe ilişkin yeterli çalışmanın olmadığı fark edilmesi üzerine kaleme alınmıştır. James'in mistik tecrübe kuramına ilişkin makale için bk. Akdemir-Süleyman, "William James'in Mistik Tecrübe Tahlihi Fenomenolojik mi Yoksa Felsefi midir?", s. 213-36. James'in epistemolojisini konu edinen bazı çalışmalar için bk. Cooper, *The Unity of William James's Thoughts*; Bella, *Ontology After Philosophical Psychology*; Lamberth, *William James and the Metaphysics of Experience*; *The Oxford Handbook of William James*.

4 Bella, *Ontology After Philosophical Psychology*, s. 123-230.

5 Cooper, *The Unity of William James's Thoughts*, s. 3.

ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Radikal deneyimciliğin ele alınmasının ardından sonuçta, James'in hedeflediği amaçları bakımından tutarlı bir açıklama sunsa da özellikle deneyimin inşası konusunda bu açıklamanın zayıf yönlerine dikkat çekilmektedir.

1. Bilme Ediminin Psiko-Fiziksel Süreçlerle Açıklanamaması

James'in dönemi genel olarak doğa bilimlerinin başarısından beslenen maddeciliğin hâkim olduğu bir dönemdir. Paylaşılan genel kabul, tecrübenin tesisinde maddi veya fiziksel olana aşkın, tecrübenin unsurlarını önceleyen, tecrübeyi olanaklı kılan bir töz, öz, neden veya ilkenin olmadığıdır. Tıp tahsili olarak bir süre doğal tarih dersleri veren James bu genel söyleme yakın olsa da maddeci bir doğa ve tecrübe anlayışını başlıca iki konuda problemli bulur: Bir yandan determinizmle özgür irade açmaza dönüşürken, diğer yandan Evrim Teorisi'yle bireysellikten bahsetmenin olanağı kalmaz.⁶ Eğer bütünüyle belirlenmiş fiziksel bir doğa varsa, bu doğada özgür bir iradeye yer yoktur. Eğer birey bütünüyle biyolojik ve çevresel faktörlerin ürünüyse, bireyin ayrıcalıklı bir konumu yoktur.

Bunun yanında çağdaşları F. H. Bradley (ö. 1924), J. E. Mctaggart (ö. 1925), Josiah Royce (ö. 1916), W. T. Harris (ö. 1909) gibi idealist Yeni-Hegerciler zihni veya Mutlak'ı savunmaya devam ederler. Özellikle Bradley ve Royce, James'in sıkça tartıştığı ve yakından etkilendiği iki isimdir.⁷ James, idealist arkadaşlarından etkilense de tecrübenin tümdengelimsel açıklamasına ve tecrübeye aşkın bir unsurun kabulüne şiddetle karşıdır. Bu bağlamda o, idealizmi kabul etmeden doğa bilimleri içerisinde yani bilimsel psikoloji içinde kalarak tecrübeyi anlamaya çalışır. Amerikada deneysel psikolojinin gelişmesine, psikoloji laboratuvarların kurulmasına öncülük eder. Bugün oldukça yaygın olan deneysel bilinç ve beyin araştırmaları yapar. Medyumluk ve trans hâlleri, histeri gibi sıra dışı bilinç durumlarını inceler.⁸ Uzun yıllar süren bu çalışmalarla bilincin doğasına ilişkin birtakım tespitler yapar. Söz konusu bu tespitlerin başlıcaları şunlardır: **a.** Kişisel bilincin sürekli değiştiği ve bu bakımdan öznel bilincin bir akış olduğu.⁹ **b.** Duyu verilerinin çokluğuna karşın ancak dikkatimiz ölçüsünde belirli bir kısmının farkına vardığımız.¹⁰ **c.** Bilincin teleolojik karakterde olduğu.¹¹ **d.** F. W. H. Myers'in (ö. 1901) bilinçaltı kavramını kabul etmek gerektiği.¹²

James'in bilincin anlaşılmasında önemli bir noktada duran bu tespitleri hem felsefeye yönelmesinde hem de kendi tercih ettiği epistemolojik tavırda oldukça belirleyicidir. Bilindiği

6 James, *Felsefeye Giriş İçin Bir Başlangıç*, s. 92.

7 Richardson, *William James*, s. 422-535. İleride daha detaylı olarak görüleceği üzere özellikle yalnızca tecrübe edilenlerin kabul edilmesi veya başka bir deyişle Gerçekliğin tecrübeye eşitlenmesi konusunda Bradley ve James arasında oldukça ilginç bir benzerlik vardır. Detaylı bilgi için bk. Bradley, *Appearance and Reality*, s. 144-61. Ayrıca James ve Bradley arasındaki ilişkiye dair bk. Stern, "James and Bradley on Understanding", s. 193-209.

8 Junior v.dğr., "William James and Psychical Research", s. 64-6.

9 James, "Psychology", s. 153.

10 James, "Psychology", s. 210.

11 James, "Psychology", s. 335.

12 James, "What Psychical Research Has Accomplished", s. 311.

gibi 20. yüzyıl analitik felsefesinde Kant'ın kabul ettiği yargı gücü dolayısıyla psikolojizme düştüğü ve felsefenin metafizikle birlikte psikolojiden de arındırılması gerektiği söylemi git gide güç kazanır.¹³ Kant'ın yargı gücü veya ruh anlayışını kabul etmese de James de psikoloji alanındaki birikimiyle zihnin işleyişinin psikolojik koşullardan bağımsız olmadığını ve hatta teorik faaliyetin insanın duygu ve amaçlarına hizmet ettiğini etkileyici bir şekilde gösterecektir.¹⁴ Başından beri bilimi ve bilimsel bir psikoloji anlayışını savunan James, Celal Türer'in deyimiyle adeta bir zihin felsefesi çalışması olan *The Principles of Psychology*'nin (1890) yayınlanmasının ardından geldiği noktada bilimin metafizikten bağımsız olmadığına ikna olur.¹⁵ Bu bağlamda "The Knowing of Things Together" (1895) başlıklı makalesi bütünüyle maddeye veya fiziğe indirgenmiş bir doğa ve zihin anlayışıyla tecrübenin özellikle de "bilme edimi"nin açıklanamayacağını gösterdiği makalesidir. Bilindiği üzere şeyleri birlikte bilme, ideler ve nitelikleri arasında ilişkiyle ilgilidir. Locke "birlikte varoluş" bağıntısını kabul ederek niteliklerin nesnelere ait olduğunu öne sürerken,¹⁶ Bradley niteliklerin nesnelere ait kabul edilmesi durumunda ilişkilerin açıklanmasında ortaya çıkan çelişkileri etkileyici bir şekilde gösterir.¹⁷ James henüz doğrudan bu tartışmaya girmek yerine bu tartışmanın yerinin felsefe olduğunu, psikolojinin sınırlarını yetersizliği üzerinden gösterir. Bu amaçla o, önce bir şeyi bilmekle kastedilenin ne olduğunu sorar. Ardından bilme ediminin fiziksel olayların (*events*) bir sonucu olduğunun kabul edilmesi durumunda ortaya çıkacak iki noktaya dikkat çeker.

İlk husus şeylerin birlikte algılanışıyla ilgilidir. Örneğin, damlatılan kolonyanın kokusunu bilme ediminde, aslında bu edimin gerçekleştiği anda eş zamanlı vuku bulan saatin sesi, orada bulunan insanların konuşması, kolonyanın kapağının yere düşmesi, rüzgârın esmesiyle kapının çarpması vb. gerçekleşen diğer olaylar vardır. Ben bu olaylar vuku bulduktan sonra, istersem kolonyanın damlaması dışındaki diğer olaylara dikkatimi yönelterek onların farkına varabilirim. Mesela odada ne konuşulduğuna, bu konuşma bitmiş bir eylemken dikkatimi verdiğimde kolonyanın damlası ile birlik içinde onu da bilebilirim. Ancak bu bilme artık fiziksel koşullarla değil "zihinsel bir koşul" gerçekleşir. Yalnızca fiziksel unsurlar tecrübenin birliğini açıklamaya yetmez. James'in dikkat çektiği ikinci husus histerik, hipnotik veya trans hâllerinde o anda mevcut olmayan nesnelere ilişkin ilişkindir. Bu tür bilinç durumlarında, bilmeye yol açan fiziksel veya duyusal koşullar değil, telkindir. James'e göre yalnızca duyusal koşullar her iki durumda da şeylerin birliğini, neden "farklı bir yapı yerine birçok parçaya sahip tek bir içerik niteliğine sahip olması gerektiğini" açıklamak için yeterli değildir.¹⁸ Ona göre bu iki husus şeyleri birlikte bilmenin, psiko-fiziksel süreçlere, beyne

13 Dursun, *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*, s. 76, 77.

14 Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 6.

15 Türer, "William James'ten Muhammed İkbâl", s. 47.

16 Locke, *İnsan Anlığına Üzerine Bir Deneme*, s. 356-8.

17 Bradley, *Appearance and Reality*, s. 11-8.

18 James, "The Knowing of Things Together", s. 114-6.

veya epifenomene indirgenemeyecek derece karmaşık süreçler olduğunun göstergesidir.¹⁹ Dolayısıyla tecrübeye birliğini ve bütünlüğünü verenin ne olduğu cevap bekleyen felsefi bir sorundur. Bilindiği gibi felsefe tarihinde bu konudaki en güçlü aday ruhtur. Peki, şeylerin birlikte bilinmesi tecrübeden kaynaklanmayan ve onu olanaklı kılan birlik verici bir faaliyet olarak ruhla veya bir tür aşkınsal benlikle açıklanamaz mı?

James birlik verici bir ilke olarak ruhun kabul edilmesinin kolaylaştırıcı olmasına rağmen aslında açıklamada hiçbir fayda sağlamadığını düşünür. Bu görüşünü gerekçelendirirken de deneysel bilinç araştırmalarından yardım alır ve şunu sorar: Eğer ruh birlik veren bir ilkeyse, histeri durumlarında, bilinç durumlarının bağlantısı koparak birbirinden ayrıştığında, nasıl olur da ruh bilincin içeriklerinin birliğini sağlayamaz? James en güçlü gibi görünen bu adayın, aslında açıklamada hiçbir fark üretmeyen eskilerin boş inancı olduğunda ısrar eder.²⁰ Peki, ruhun sağlayamadığı bu birliğin kaynağı nedir? James makalesini bu sorunun çözümü yerine, bir doğa bilimi olan psikolojinin sınırlarını göstererek tamamlar. Buna göre “bilme” beyinle ilişkili ve bilinç durumları aracılığıyla gerçekleşse de psikoloji bilimi bilme edimini ele alırken “hangi bedensel durumların belirleyici olduğunu saptamak ve izlemekle” sınırlıdır.²¹ Böylece James adeta G. W. Leibniz'in (ö. 1716) “Algının ve ona bağlı şeyin, mekanik nedenler yoluyla yani şekiller ve hareketler aracılığıyla açıklanabilir olmadığının itiraf edilmesi zorunludur”²² deyişindeki gibi, nesnelerin birliğini ve bütünlüğünü açıklamada “duyusal koşulların ötesinde, nihai bir içsel olana ihtiyacın” zorunlu olduğunu itiraf eder.²³

Böylece James, yaklaşık yirmi beş yıla yakın süren deneysel çalışmalarıyla, kendi döneminin bilim taraftarlığı da dikkate alındığında, oldukça ilginç neticelere ulaşır. Bunların başlıcaları şunlardır: **1.** Doğa bilimleri, salt bilimsel, evrensel ve değişmez açıklamalar değildirler. Onlar, geçici ve zamanla yeniden biçimlendirilebilir inançlardır.²⁴ **2.** Bu bağlamda evrim teorisi de iddia edildiği gibi bilimsel bir kanıtlama değil, metafiziksel bir inançtır. Birrey biyolojik ve çevresel şartlara indirgenemez.²⁵ **3.** Bilinçaltının keşfi, yalnızca somut olanın gerçek kabul edildiği materyalist doğa ve zihin anlayışını yanıltır.²⁶ **4.** Bilince ilişkin açıklamalar, bir dereceye kadar zihin-beden ilişkisine ışık tutsa da bilen ve bilinen arasında son derece karmaşık ilişkiler vardır. Özellikle bilinç durumlarının çokluğu söz konusu olduğunda onların birliğini sağlayanın ne olduğu sorusu bilimin içerisinde kalınarak yanıtlanamaz. **5.** Bir doğa bilimi olan psikoloji eğer metafizikle iç içeyse, onun temel varsayımları ve verilerini yeniden ele almak gerekir. James, materyalist bir doğa anlayışının

19 Junior v.dğr., “William James and Psychical Research”, s. 68.

20 James, “The Knowing of Things Together”, s. 121-3.

21 James, “The Knowing of Things Together”, s. 123.

22 Leibniz, *Monadoloji Üzerine Konuşma*, s. 102.

23 James, “The Knowing of Things Together”, s. 114.

24 James, “The Knowing of Things Together”, s. 433.

25 James, “Great Men, Great Thoughts, and the Environment”, s. 49-55.

26 James, “Is Life Worth Living”, s. 52-3.

savunulamayacağını, bilincin kendisinin psiko-fiziksel süreçlerle anlaşılamayacağını kabul etmesi üzerine, şeyin ve şeylerin birlikteliğini yani özne-nesne ilişkisini anlamak ve açıklamak üzere felsefeye yönelir. Bu yöneliş doğa bilimleri açısından bakıldığında bir anlamda felsefenin bilimle, bilmenin psiko-fiziksel süreçlerle eşitlenemeyeceğini veya ona indirgenemeyeceğinin de bir göstergesidir.

2. Şeylere Bakmanın İki Yolu

Bir önceki kısımda ortaya çıktığı gibi, James'in felsefi projesi en temelde bilme edimini açıklamaya matuftur. Epistemolojide en genelde bu açıklamayı veren üç ana kuram vardır: Sağduyu gerçekçiliği, rasyonalizm ve deneyimcilik. James'e göre her üçü de şeyleri nasıl bildiğimiz konusunda yetersizdir. James ilk olarak sağduyuya dayalı gerçekliğe uygun bir bilgi anlayışını saf dışı bırakır. Ona göre sağduyu algılanan şeyler ve onun niteliklerinin dış dünyanın kendisi olduğu kanaatini uyandırır. Felsefi tavır ise çoğu zaman naif görünen bu doğal tavra mesafelenerek, algıladığımız nitelikleri ve niteliklerin kendilerine ait olduğunu düşündüğümüz şeyleri sorgular. James'in değimiyle felsefe "bizi doğuştan getirdiğimiz dogmatik uykumuzdan uyandırır, topaklanmış önyargılarımızı yıkar."²⁷ Dolayısıyla kendiliğinden açık görünen bu şeyler ve onları nasıl bildiğimiz bir soru işaretine dönüşür.

Bu bağlamda rasyonalizm ve deneyimciliğin cevapları sağduyu gerçekçiliğine kıyasla daha güçlüdür. James'e göre bu ikisi arasındaki ana gerilim tercih ettikleri ontolojik öncelikle, bilgiye konu olanın bütünü mü yoksa parçaların mı olduğuyla ilgilidir.²⁸ Onun deyişimiyle başta Platon (ö. M.Ö. 348?) ve Aristoteles (ö. M.Ö. 322) olmak üzere rasyonalizmi savunan filozoflarda bütün, öz, cevher veya tümel, parçayı veya tikeli önceler ve onu belirler. Bu açıklama biçiminde, bütünü varlığı hakkında bir soruşturma yürütülür ve bütünden tikellerin durumuna karar verilir.²⁹ Tamamlanmış bir bütün düşüncesi, sonuçların doğruluğunu hatta kesinliğini temin eder. Duyu verileri ve algılar ise kendinde güvenilmezken bilgi mükemmel olanın değişmezliğindeki gibi değişmeyen kavramlarda ortaya çıkar.³⁰ James'e göre rasyonalizmle ilgili ana problem doğru bilginin kavramlarda ortaya çıktığı iddiasıdır ki, bu iddia savunulamazdır. Çünkü sürekli, değişen, dönüşen, canlı ve niteliksel olan yaşamın akışının ne kendisi ne de bağlantıları süresiz, sabit, cansız ve niteliksiz olan kavramlarda içerilirler. Kavram gerçeğe temas edemediği gibi mantık da gerçekliğin bütünü veremez.³¹

James rasyonalizmin tikel olanı değersiz görmesine karşın, yüzümüzü dönmemiz gerekenlerin "bizzat bu şeyler" olduğunu düşünür.³² Ona göre Locke, Berkeley, Hume, Henri Bergson (ö. 1941) gibi filozofların temsil ettiği deneyimcilik, olguyu temele alarak tecrübeyi

27 James, *Felsefeye Giriş İçin Bir Başlangıç*, s. 13.

28 James, "A World of Pure Experience", s. 19, 20.

29 James, *Felsefeye Giriş İçin Bir Başlangıç*, s. 33.

30 James, "A World of Pure Experience", s. 736.

31 James, "A Pluralistik Universe", s. 740-6.

32 James, *Felsefeye Giriş İçin Bir Başlangıç*, s. 32.

ve bilgiyi açıklama çabasıdır. Bu açıklamada tümel yani bütün parçaların bir toplamı veya soyutlamasıdır ve bu bakımdan da daha bilimseldir.³³ Ancak James bu kuramın tikeli konu edinmesi bakımından rasyonalizme kıyasla daha tercih edilebilir olduğunu kabul etse de onun da tam olarak açıklık getiremediği konuları olduğunu düşünür. Bunlardan ilki, duyuusal verilerin temele alınması durumunda, duyu verilerine dayanan tasarımlardan doğru olanlar ile olmayanların nasıl ayırt edileceğidir. Algının içeriğini değerlendirmede algı dışında bir ölçüt olmadığı için bu ciddi bir problemdir. İkincisi, tasarımların kaynağında dış dünyanın olduğu veya başka bir deyişle algıda ortaya çıkanın dış dünyanın nesnelere kaynaklandığını konusudur.³⁴ Nasıl oluyor da tikelerin algısı dış dünyanın gerçekliğini yansıtan düzenli bir tecrübeye dönüşüyor?

James hem Locke'in hem de Berkeley'in yukarıdaki soruya verdiği cevabı problemli bulur. Bilindiği üzere Locke, Descartes'in düalizmini kabul ederek hem dış dünyanın gerçekliğini hem de onun güvenilir tasarımlarının (*ide*) olduğunu öne sürmektedir. Onun çözümü nitelikler arasında yaptığı bir ayırma dayanır. Dış dünyadaki nesne, bütün niteliklerin kaynağı iken, birincil nitelikler, nesnel ve değişmez olmaları bakımından nesnel tasarıma kaynaklık eder, ikincil nitelikler algılayanla ilgili olması hasebiyle öznel karakterlidir.³⁵ Böylece hem nesneye uyan bir tasarım olduğunu hem de bunun dış dünyadan kaynaklandığını gösterir. Ancak Berkeley niteliklerin Locke'in iddia ettiği gibi ayrı ve ayrılamaz olamayacağını gösteren etkileyici argümanlar sunar. Bu argümanlarla o algıların dış gerçekliği vermeyeceği sonucuna ulaşır. James bu noktada Berkeley'e hak vererek Locke'in açmazının Descartesçi ikiliği takip ederek, ideaların şeylerin doğru temsili olduğunu iddia etmesinden kaynaklandığını düşünür.³⁶ Fakat diğer taraftan, Berkeley'in hatası maddeyi reddedip varlığı algılamaya eşitlemesi (*esse est percipi*), tecrübenin bütünlüğünü deneyime aşkın Tanrı düşüncesiyle tesis etmesidir.³⁷ Bu bakımdan James için Berkeley'e nispetle Hume'un soruşturmasını deneyimcilik açısından çok daha tutarlıdır. Ancak Hume'un ulaştığı neticede de deneyim geçerli bir bilgi veremez.³⁸ Hume algının şeyler arasında mevcut gerçek bir bağlantıyı içermediği düşüncesi üzerinden bu sonuca varır. James, Hume'un akıl yürütmesinin geçerli kabul edilmesi durumunda bu açmazı aşmanın yani tecrübenin birlik ve bütünlüğünü tesis etmenin tek yolunun deneyimin dışında bir aracı, ilke veya faile başvurmak olarak görüldüğünü söyler.³⁹ Ona göre bunun en etkileyici örneği Kant'ın rasyonalizm ve deneyimciliği birleştiren felsefi dizgesidir. Hume'un nedensellik eleştirisinden etkilenen Kant duyuusal olanın algıya dönüşmesinin duyumları önceleyen önsel araçların düzenlemesine bağlı

33 James, "A World of Pure Experience", s. 19; a. mlf., *Felsefeye Giriş İçin Bir Başlangıç*, s. 29.

34 Denkel, *Bilginin Temelleri*, s. 16, 17.

35 Denkel, *Bilginin Temelleri*, s. 36-42.

36 James, "Does Consciousness Exist?", s. 8, 9.

37 James, "A World of Pure Experience", s. 20.

38 Denkel, *Bilginin Temelleri*, s. 14.

39 James, "Pluralistik Universe", s. 787.

olduğunu gösterir.⁴⁰ James'in Kant'ta ısrarla eleştirdiği nokta ise tecrübeye birliğini ve bütünlüğü veren bir ilke olarak transandantal ben fikrini kabul etmesidir. James'e göre Kant ruhun altını oyarken onun yerine deneyimden kaynaklanmayan ben düşüncesini ikame ederek bir nevi ruhun yankısını devam ettirir.⁴¹ Oysa ona göre ruh, ego, tam algı gibi tecrübeyi olanaklı kıldıkları düşünülen her tür aşkın ilkeyi bir kenara koymanın artık vakti gelmiştir.

Gelinen bu noktada, ortaya çıktığı gibi, deneyimcilikle ilgili esas sorun, duyuşsal ve tikel olanın temele alınması durumunda, şeyler arasındaki bağıntının, deneyimin birlik ve bütünlüğünün tesisiyle ilgilidir. Bu bağlamda söz konusu açmazın farkında olan James'in felsefi projesi deneyimi savunan yeni bir çözüm önerisi olarak görülebilir. Bu projede James'in başlıca iki hedefi vardır: 1. Rasyonalizme karşı deneyimciliğin hâlâ geçerli olduğunu göstermek, 2. Kant gibi transandantal bene veya Berkeley gibi Tanrı'nın varlığına başvurmadan Hume'un nedensellik eleştirilerini aşarak tutarlı bir deneyim anlayışı geliştirmek.

3. Saf Deneyim Dünyası

James'in kendi teorisine verdiği ismi radikal deneyimciliği ilk defa *Will To Believe: And Other Essay in Popular Philosophy* (1897) başlıklı daha önce yayınlanmış makalelerini içeren kitabının ön sözünde kullanır.⁴² Burada kendi felsefi tavrının agnostisizm, pozitivizm veya bilimsel doğalcılıktan farklı olduğunu öne sürer. Onu bu üç felsefeden ayıran şey kabul ettiği hipotezdir. James tecrübenin ilk bakışta görülen çokluğu ve çeşitliliğini kabul etmekle birlikte, bu çeşitliliğin ve çokluğun kaynağında birliğin olduğunu kabul eder. O bu hipoteziyle Mutlakçılığı andırsa da söz konusu birlik tamamlanmış, zorunlu ve belirli bir bütün değildir. Birliğin irrasyonel ve belirsiz olmasının onu dogmatizmden ayırdığını ve tecrübenin kendisine sadık kalarak buna ulaştığını iddia eder.⁴³ Bu kitaptaki makaleler doğrudan radikal deneyimciliği konu edinen makaleler değildir ve önsöz dışında kitap içinde söz konusu teoriye sadece dolaylı atıflar vardır.⁴⁴ Ancak James'in kitaptaki çalışmalarını birleştiren ana temanın radikal deneyimcilik olduğunu söylemesi, bu teoriyi bir süredir zihninde kurguladığı izlenimini vermektedir. Radikal deneyimciliğin detayları ise *Essay in Radical Empiricism* (1904-5) *The Meaning of Truth* (1909) ve *A Pluralistic Universe* (1909) başlıklı kitaplarında ortaya çıkar.

Bu bağlamda, James'in sözleriyle radikal deneyimcilik "bir varsayım, bir olgu beyanı ve genelleştirilmiş bir sonuçtan oluşur."⁴⁵ James'in varsayımı deneyimin kendisidir. Yani felsefi soruşturmanın konusu ancak deneyimlenen ve deneyime dayananlardır. "Radikal olmak için, deneyimcilik ne doğrudan deneyimlenmeyen herhangi bir unsurunu kendi yapısına kabul

40 Denkel, *Bilginin Temelleri*, s. 16.

41 James, "Does Consciousness Exist?", s. 6-9.

42 James, "Preface", s. vii-xiv.

43 James, "Preface", s. vii-xi.

44 James, "Preface", s. vii-xi.

45 James, "The Meaning of Truth", s. 826.

etmeli ne de doğrudan deneyimlenen herhangi bir unsuru onlardan dışlamalıdır.”⁴⁶ Olgu durumu ise nesnelere bağıntısına dairdir. James'e göre tecrübenin yalnızca ayırıcı (*disjunctive*) bağıntıları değil, bunun yanında birleştirici (*conjunctive*) bağıntıları içermesi bir olgu durumudur. İlerde görüleceği üzere bu nokta onun Hume'un nedensellik problemini aşmasına imkân sağlar. Bu varsayım ve olgu durumuyla James'in ulaştığı sonuç ise dikkat çekicidir: Deneyimin ilişkileri, deneyimin parçalarını bir arada tutan yegâne şeydir. Deneyimin parçalarının kendi başına birleşmesinin James için anlamı, tecrübenin birliğinin ve düzeninin tecrübe dışından herhangi dışsal bir ilkeyi gerektirmemesidir.⁴⁷ O bu sonuçla radikal deneyimciliğin önündeki en büyük engeli aştığını düşünür.⁴⁸ Şimdi sırasıyla bu varsayım, olgu durumu ve sonucun ne anlama geldiğine detaylıca bakalım.

İlk olarak James, temel varsayımını deneyimle sınırlandırarak soruşturmasını hem rasyonalizmden hem de deneyimcilikten ayırıştırır. Olgusal olan bize her ne veriyorsa soruşturmasını onuna sınırlandırır. Bir şey deneyim alanı içerisindeyse, isterse bu hastalık hâli, trans hâli, medyumluk, mistik tecrübe veya ilüzyon olsun, felsefi açıklama onları da içermeliyken Mutlak, ruh, saf görü, tam algı, idealar gibi tecrübe edilemeyenler ise dışarıda bırakılmalıdır. Bu varsayım ile birlikte James'in felsefesinin tecrübenin teşrihinin içereceği de açıklık kazanır. Peki, bu dizgede tecrübe ne anlama gelir ve öncekilerden farklı olarak nasıl yorumlanır?

Radikal Deneyimcilikte tek bir metafizik ilke vardır. James klasik deneyimciliğin dışına çıkarak kabul ettiği bu ilke ile kendine özgü yeni bir tecrübe modeli sunar. “Benim tezim” der James, “dünyada sadece tek bir ilkel şey ya da malzeme olduğu varsayımıyla” başlamaktır ve bu malzeme “saf deneyim”dir.⁴⁹ Saf deneyim, iç-dış, özne-nesne, duyuşal-düşünsel, öznel-nesnel, madde-zihin, şey-idea gibi ayrımlara önsel, tüm çokluğun ve çeşitliliğin gerisinde tecrübeye kaynaklık eden birliktir. Bu ilke Donald A. Crosby'nin iddia ettiğinin aksine,⁵⁰ David C. Lambeth'in açıkladığı gibi metafizik bir ilkedir. Zira ilke, deneyimin kendisi ile bilinçli deneyimin birbirinden farklı iki düzey olduğunu, saf deneyimin artık tikel nesnelere, maddenin veya maddenin niteliklerinin değil, olayların sürekli akışının bir deneyimi olduğu kabulünü içerir. Bu kabul, radikal deneyimciliğin ve hatta James'in genel olarak felsefesinin rengini belirleyecek kadar merkezi bir işleve sahiptir.

Rasyonalizme kökten karşı olan James, kendi felsefesini Hume ve takipçileri gibi “çoğul gerçeklerin felsefesi” olarak görürken, kabul ettiği bu ilke dolayısıyla onların “sıradan deneyimcilikten” ayrılarak “radikal” bir yorum geliştirdiğini söyler.⁵¹ James'in radikalliği, “algı” yerine “saf deneyim” kavramını kullanmasıyla ilişkilidir. Gerçekten de James'in “algı”ya ilişkin yorumu oldukça ilginçtir. Deneyimciliği savunan filozoflarda, ide, tasarım ve algı

46 James, “A World of Pure Experience”, s. 19-20; a.mlf., “The Meaning of Truth”, s. 826.

47 James, “The Meaning of Truth”, s. 826.

48 James, “Preface”, s. vii-xi.

49 James, “Does Consciousness Exist?”, s. 7.

50 Crosby, *The Philosophy of William James*, s. 12.

51 James, “A World of Pure Experience”, s. 20.

kavramları, ayrımları henüz tam netleşmese de genel olarak bütünlüklü bir yapıya karşılık gelir. Buna karşın James saf deneyimin tasarımlar veya tikel nesnelere içermediğini, onların zemininde bulunan, olanaklı tüm tecrübeye kaynaklık eden olayların/ilişkilerin saf dünyası olduğunu öne sürer. Olay kısa süreli değişim olarak anlaşılırsa, saf deneyim kaynağında dış dünyanın bulunduğu sürekli değişimlerinin bir akışıdır.⁵² Bu bakımdan o, “olay” anlamında karmaşık, ilişkilerle dolu ve belirlenmemiş bir deneyim anlayışını tercih ettiği için algı yerine saf deneyim kavramını kullanır.⁵³ Bu anlamda Locke, Berkeley ve Hume’dan ziyade Kant’a yakındır. Kant’ta olduğu gibi, duyuşal verilerin belirli tasarımları içermesi yerine düzensiz, karmaşık veriler olduğunu ve bilinçli bir tecrübenin zihnin aracılığıyla inşa edildiğini düşünür.⁵⁴ Dolayısıyla James sıkça “algı” ifadesini kullansa da bu kullanımla saf deneyimi mi kastettiğine yoksa tasarımların farkındalığını mı kastettiğine dikkat edilmelidir. Peki, James’in saf deneyim ile kastettiği nedir?

Saf deneyim anlaşılması zor bir kavram olmakla birlikte, temel özellikleri üzerinden ele alınabilir. Yukarıda da değinildiği gibi, o tüm olanaklı tecrübenin zemininde yer alan bir tür çokluk hâlindeki birliktir. Bu birlik daha önce bilincin akış olduğunu söyleyen James’e göre, “yaşamın anlık akışı”dır.⁵⁵ Filozof “Herhangi bir parça saf deneyimin neyden yapıldığını sorarsanız, cevap her zaman aynıdır” der. “Bu, tam olarak görünen şeyden, boşluktan, yoğunluktan, düzlükten, kahverengilikten, ağırlıktan (...) yapılıdır.”⁵⁶ Buna göre akış nesne ve nesnelere arasındaki ilişkilerin akışı yerine, duyum ve duygu durumları gibi sürekli akıştır. Parçaları iç içe geçmiş, herhangi bir özdeşlik veya ayrımın olmadığı, ama ilişki içinde olan bu anlamda kaotik sayılabilecek muazzam ölçekte saf bir akış, dolaysız bir gerçekliktir.⁵⁷ James’in ifadeleriyle “bu saf deneyimler var olur ve birbirini takip eder, birbirleriyle sonsuz çeşitlilikte ilişkilere girer, ilişkiler kendileri de deneyimler ağının temel parçalarıdır.”⁵⁸ Bu itibarla saf deneyim çokluktur çünkü parçaların akışıdır; birliktir çünkü henüz bu parçalar birbirlerinden ayrılmış, soyutlanıp, sabitlenmemiştir. Başka bir deyişle saf deneyim henüz bilincin tanıklık etmediği değişim hâlindeki olaylar, tözden bağımsız ilişkilerdir.⁵⁹

Anlaşıldığı kadarıyla James bilinçli tecrübeye kaynaklık eden, onun zemininde yer alan ve fakat farkında olunamayan bir alan olduğu düşüncesinde özellikle bilinçaltı ile ilgili çalışmalarından etkilenmiştir. Zira deneysel çalışmaların da gösterdiği gibi, insan sürekli dış dünyanın değişen ilişkilerinin etkisine maruz kalmasına rağmen, bunun yalnızca dikkatini

52 Analitik felsefenin kurucu isimlerinden B. Russell da algıya konu olanın yalnızca olaylar olduğunu, dolayısıyla gözlemlenenin tikeller değil olaylar olduğunu düşünür. Bu bağlamda Russell’ın James’ten etkilendiğini söylemek yanlış olmaz (Denkel, *Nesne ve Doğası*, s. 17).

53 Lamberth, *William James*, s. 15.

54 Denkel, *Düşünceler ve Gerçekler*, s. 186.

55 James, “The Thing and Its Relations”, s. 37.

56 James, “Does Consciousness Exist?”, s. 13.

57 James, “The Thing and Its Relations”, s. 37.

58 James, “La Notion De Conscience”, s. 86.

59 Lapoujade, *William James*, s. 84.

yöneltiği küçük bir kısmını fark eder.⁶⁰ Ancak bu fark edilmeyen ilişkilerin yitip gittiği veya orada olmadığı anlamına gelmez. Saf deneyim sürekli bir akış hâli olduğu için yaşamın her anında, bilinçli her deneyime eşlik eden, onu olanaklı kılan bir nevi gizli gerçekliktir veya içsel yaşamdır. Örneğin James yeni doğmuş bebeklerde henüz ne nesne ne de nesnesini fark eden olarak bilinç ortaya çıkmadığı için onların yalnızca saf deneyimi tecrübe ettiklerini söyler. Bebeklerin yanı sıra, uyuşturucu, koma ve uyku gibi bilinçli durumların askıda olduğu hâllerde de saf alanın deneyimlendiğini düşünür.⁶¹ Dolayısıyla sanki bu ilişkiler akışı bilinçaltında veya içsel yaşamda muhafaza edilmektedir. Mistik tecrübeye aslında bu alanın bütünlüklü bir tecrübesidir.⁶² Dolayısıyla James'e göre saf deneyim tüm bilinçli durumların, bilinç içeriklerinin belirsiz ve dolaysız kaynağı, malzemesi ve zeminedir.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır. Saf deneyim ilkesi filozofun ontolojik pozisyonuyla doğrudan ilişkilidir. Diğer bir deyişle James gerçekliği deneyimlenenlerle sınırlarken deneyimin mahiyeti gerçekliğin mahiyetini ve sınırlarını da belirler. Filozof saf deneyimin dış dünyadan kaynaklandığı kabul etmesi bakımından Berkeley'in aksine realist olsa da dolaysızca temasa yani algıya konu olan, Locke'ta olduğu gibi maddi nesnelerin dünyası değildir. Algılanan da ideler veya maddenin nitelikleri veya temsilleri değildir. Aynı şekilde Kant'ın saf görüşündeki uzayda yan yana zamanda art arda türdeş birimler çoklusu da değildir. Saf deneyim adeta üst üste binmiş anlık ilişkilerin çokluğunun birliğidir. James'in bu düşüncesi onun kuramına tarafsız tekçilik (*neutral monism*) denmesiyle yakından ilgilidir. Zira o saf deneyim ilkesiyle Descartesçi tözcü ikiciliği reddederek maddeci ve Mutlak tekçi olmayan yeni bir tür tekçiliği veya benimser. Zira o ikiciliğin geçerli kabul edilmesi durumunda, tecrübenin içeriğinin ne derece zihinden ne derece maddeden kaynaklandığı tespit etmenin imkânsız olduğunu savunur.⁶³ Bu bakımdan o adeta Descartes'ın meditasyonunu bir ileri adıma taşır ve "düşünüyorum"un da gerisinde duran, henüz düşünen ve düşünülen ayrımının ortaya çıkmadığı rasyonel olmayan, özdeşlik içermeyen sürekli bir birliği temele yerleştirir. Bu birlik fikriyle Descartes'ın iki farklı töz anlayışından, deneyime sırtını dönen idealizmden ve maddeyi esas alan pozitivistikten kurtulur. Saf deneyim ampirik olmakla birlikte henüz madde ve zihin ayrımının ortaya çıkmadığı, bilinç ve nesnesinin henüz belirmediği, "bu"ların "işte"lerin dünyasıdır, bir nevi "ara düzey"dir.⁶⁴ İçsel yaşamın dolaysızlığındaki bu ara yüzeyin dışında, ötesinde deneyime konu olan bir gerçeklik de yoktur.

James, duyumsanan gerçekliği yukarıdaki gibi tasavvur edince onun "bu"ların nasıl nesne veya kavramlara, kaotik olayların nasıl öznenin düzenli ve bütünlüklü dünyasına

60 Bella, *Ontology After Philosophical Psychology*, s. 13-5.

61 James, "The Thing and Its Relations", s. 37.

62 James mistik tecrübeyi *Dinsel Deneyimin Çeşitleri* adlı eserinde özel bir bölümde ele alsa da ölümünden sonra yayınlanan "A Suggestion About Mysticism" başlıklı makalesinde (s. 87), mistik tecrübeyi açıkça saf deneyim ilkesine göre tanımlamaktadır. Örneğin o, mistik tecrübe anında, bilinç eşliğinin düştüğünü çokluktaki birliğin daha geniş bir açıdan kavramsal olmayan, dolaysız deneyimlendiğini söyler.

63 James, "Does Consciousness Exist?", s. 14.

64 Lapoujade, *William James*, s. 37.

dönüşüğünü açıklaması gerekir. Daha en baştan tecrübeye içerilmeyen hiçbir şeyi kabul etmeyeceğini söyleyen James için bu sorun Kant'ta olduğu gibi şemaların kuralları ve tam alınının birlik fonksiyonuna benzer bir şeyle de açıklanamaz. İşte filozofun “olgu durumu” bu sorunla ilişkilidir. James bu noktada ilginç bir hamle yapar. Hume'un aksine deneyimin bizzat kendisinin birleştirici bağıntıları da içerdiğini iddia eder. James'e göre, deneyimci filozoflar tasarımlar arasındaki yalnızca ayırık ilişkileri dikkate alarak birleşik bağıntıları gözden kaçırmışlardır. Oysa akışın kendisi zaman, mekân, farklılık, benzerlik, değişim, oran vb. her türlü ilişkiyi içerir.⁶⁵ Bu bağlamda tecrübenin unsurları bütünüyle birbirinden ilişkisz ayırık unsurlar değildir. Ayrımla birlikte ilişkiyi sağlayan benzerlik ve bileşiklik bağıntıları da deneyimlenir. Başka bir deyişle, James bütünüyle ayırık unsurların tecrübesi yerine, aslında iç içe geçmiş, ilişkilerin akışı olan sürekliliği duyumsadığımızı kabul eder.⁶⁶ Bu kabulün anlamı, tecrübeye ortaya çıkanlar arasındaki birliktelik bağıntısı, bütünüyle ikincil, kurgusal veya bir kurala bağlı olmadığıdır. Böylece saf malzemenin inşasında artık deneyim dışından herhangi bir ilke, kural veya varlığa ihtiyaç yoktur. Tüm ilişkilerin deneyime içkin kabul edilmesi durumunda ise şu soru akla gelir: Eğer madde ve zihin diye iki ayrı gerçeklik yoksa ve saf deneyim tasarımları değil sadece ilişkileri içeriyorsa özne-nesne ayrımı nasıl ve neye göre ortaya çıkar?

James'in düşünce dizgesinde duyumsananlar nesnelere kendileri değil de ilişkiler olduğu için tabii ki nesnenin sentezlenmesi gerekir. Nesne zamanın art ardalığında farklılaşan saf deneyimin farkına varan bilincin faaliyetiyle birlikte inşa edilir. Yani o da Kant gibi saf malzemenin bilince sunulmasında zihnin teorik faaliyetini gerekli görür. Ancak kendi dizgesinde Kantçı bir saf görüş veya kategoriye yer vermediği için malzemenin sentezlenmesini ondan farklı açıklar. İlk olarak bütünlüklü bir yapı olan saf malzemenin farklılaşmasının koşulu olarak zaman algısını kabul eder. “Şimdinin anlık alanı, her zaman benim ‘saf’ deneyim dediğim şeydir. (...) Şimdilik, basit, nitelsiz gerçeklik veya varoluş, basit bir şeydir.”⁶⁷ Kendisinde özsel farklılık barındırmayan bütün, zamanın anlarında “şimdiki deneyimin yerini alan sonraki deneyimde”,⁶⁸ “belirli bir somut parçasına, diğer deneyimlerin eklenmesi”yle⁶⁹ birbirinden farklılaşır. James'e göre saf deneyimin söz konusu farklılıkları, bu farklılıkları geriye dönük olarak farkına varan, ona tanıklık eden bilinç ve içerik ayrımını ortaya çıkarır. Buna göre bilinç, “deneyimdeki ‘içeriğin’ mantıksal bağıntısıdır ki kendine özgü özelliği, içinde gerçeğin açığa çıkması, içerik farkındalığının gerçekleşmesidir.”⁷⁰ James, bilincin dolaysız tecrübenin içeriklerini geriye dönük, zamanın akışında fark ederken henüz kavramların olmadığı bu düzeyde sonluluğun getirdiği sınırla ancak iki veya üç şeyin fark

65 James, “A Pluralistik Universe”, s. 757.

66 Lapoujade, *William James*, s. 87, 88.

67 James, “Does Consciousness Exist?”, s. 12.

68 James, “A World of Pure Experience”, s. 29.

69 James, “Does Consciousness Exist?”, s. 8.

70 James, “Does Consciousness Exist?”, s. 7.

edilebileceğini düşünür.⁷¹ Buraya kadar henüz kavram yoktur. James'in dolaysızca fark edilen sınırlılığından kavram düşüncesine geçiş yapar.

James'in kavram ve algı arasındaki ilişkiye getirdiği yorum, onun hem rasyonalizmden hem de deneyimcilikten ayrıştığı bir başka noktadır. O ilişkiler çoklusunun hangi ilkeye veya neye göre birleştirildiği konusunda özgün bir düşünceye sahiptir. James'e göre bireyin ilgisi, amacı ve geçmiş tecrübeleri nesneleştirme faaliyetinin belirleyici ilkeleridir.⁷² Örneğin James'in konferans salonunda kendi teorisini anlatırken aynı anda onun sesi, dinleyicilerin uğultusu, hareketleri, gölgeleri, saatin tik-takları, bedendeki içsel hareketler, koridorda yürüyen ve konuşan insanların sesleri, pencereden yansıyan güneş ışığı, salonun mimarisi, matematiksel şekiller vb. pek çok başka olay vardır ve meydana gelmektedir.⁷³ İnsan bu olaylara maruz kalsa da bu çoklunun tüm unsurlarının nesneleştirilmesi veya farkında varılması söz konusu değildir. Peki, James'in anlattıklarının mı yoksa koridorda yürüyen insanların sesleri mi, havanın sıcaklığı veya salonun mimari özellikleri mi deneyimlenecektir? İşte James zihnin yalnızca dış dünyayı yansıtmadığını, teleolojik bir işlevi olduğunun altını çizer.⁷⁴ Olanaklı tecrübelerle kaynaklık eden saf deneyim çoklusu veya akışının bireyin amaç, ilgi ve birikimine göre belirli bir bölümüne dikkat yöneltilir ve buna göre nesneleştirilerek düzenli bir bütüne dönüşür. Örneğin konuşmayı dinleyen bir mimarın tecrübesi ile James'i eleştirmek için salonda hazır bulunan bir felsefecinin ya da konferansa gelmeden önce ailesinden birinin hasta olduğunu öğrenenin yahut konuşma sırasında oldukça acıkan bir öğrencinin tecrübesi birebirinden farklıdır.

Dikkat edilecek olursa James psikoloji ve epistemoloji arasındaki ilişkiyi nesnenin kuruluş aşamasına taşır. Yani tecrübe belirli şemalara göre nesneleştiriliyor veya kavramsallaştırılıyor da ardından bireyin psikolojisine göre seçilip sınıflandırılıyor değildir. Bireyin koşulları saf deneyimin nesneleştirilmesinde belirleyici etkenlerdir. Bu düşüncenin kabulüyle doğal olarak kavrama yüklenen anlam da değişir. James çağdaşı Bergson sayesinde kavramlara yüklenen klasik yorumdan bağımsızlaşabildiğini söyler.⁷⁵ Klasik yorumda pratik faaliyet teorik faaliyet için varken James ustaca bir hamleyle bunu tersine çevirir ve teorik faaliyetin pratik yaşam için var olduğunu ısrarla söyler. Yalnızca algıda farkına varılanlarla birlikte yaşamı devam ettirmek pek olanaklı görünmemektedir. James'e göre en başta pratik hayatın, yalnızca şimdi ve geçmişle ilgili değil, aynı zamanda geleceğe yönelik olması bunun en bariz göstergesidir. Geleceğin duygusuna sahip olan insan için belirsizlik acının kaynağıdır.⁷⁶ Geleceği belirleyen, dolayısıyla dünyayı sürekli yeniden yaratan, biçimlendiren bireydir. Pratik yaşamın gereği, geleceğin belirsizliğini mümkün olduğunca en aza indirerek, buna göre

71 James, "Great Men, Great Thoughts, and the Environment", s. 52.

72 Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 19, 20.

73 James, "Reflex Action and Theism", s. 118.

74 James, "Reflex Action and Theism", s. 117.

75 James, "A Pluralistik Universe", s. 726.

76 James, "The Sentiment of Rationality", s. 77, 78.

eylemdir. Dolayısıyla insan eylemi, nesnelere kendine bir bütün olarak sunma ve bu bütün dolayısıyla tahminlerde bulunma yeteneğiyle birlikte işler.⁷⁷ Kavramın esas işlevi de bu noktada ortaya çıkar. Kavram adeta tek kanatlı kuşun ikinci kanadı olarak onun nesnelere üzerinden uçarak onları uzaktan görmesini sağlar.⁷⁸ Yani entelektüel yeti pratik hayat bağlamında değerli ve önemlidir. James bu sayede, tecrübenin zihinsel tasarımlarla genişlediğini, bu tasarımların “önceden görmemizi, sınıflandırmamızı, karşılaştırmamızı, çıkarım yapmamızı” sağladığını düşünür.⁷⁹ Tecrübenin düzenliliği de bu arayışla ilişkili olarak ortaya çıkar. İnsanın kendi rasyonellik arzusu ona düzeni bulmayı salıklar. Dolayısıyla düzen keşfedilen ilişkiler değil, düşüncenin refleksiyonunun bir ürünüdür.⁸⁰ Bunun yanında düşüncenin yakaladığı söz konusu bu ilişkilerin kaynağı akıl veya öznenin kendisi değil yine saf deneyim yani gerçekliğin kendisi olduğu unutulmamalıdır.

James kavramsallaştırma faaliyetinin yaşam için gerekli bir ihtiyaç olduğunu kabul etse de diğer taraftan onun bir anlamda gerçeklikten uzaklaşmayı da beraberinde getirdiğini öne sürer. Sürekli değişen, dönüşen, dolaysızca temas edilen, şimdiki anın zengin birliği, geçmişin cansız ağında süreksiz, ayırık, dışsal, bağıntısız bir çokluğa dönüşür. Zihin onları adlandırır, sınıflandırır ve birlikten uzak ayırık şeylere dönüştürür. İsim ve yüklemelere ayrılan birlik, artık saf hâline geri dönemez.⁸¹ Örneğin saf deneyimin aksine bu düzeyde “kavramsal olarak zaman, mekânı dışlar, hareket ve durağanlık birbirini dışlar, (...) mevcudiyet yokluğu dışlar, birlik çokluğu dışlar (...)”⁸² Yani saf deneyimde birbiriyle örtüşen içsel birlik, birbirini dışlayan ilişkilerle çokluğa dönüşür. Bu anlamda kavram bir nevi içsellüğün başkalaşmasıdır.

Gelinen bu noktada şu husus oldukça dikkat çekicidir: James için kavram ve dolayısıyla mantık yalnızca ve yalnızca psikolojik bir araçtır.⁸³ Yani James kavram ve algı veya tecrübe arasındaki düzey farkını korurken saf deneyime karşılık gelen, ona uygun bir kavram veya kavramsal sınıflandırmayı olanaklı görmez. Bunun en önemli nedeni, kavramsallaştırma faaliyetinin kendisinin “amaca yönelik” gerçekleşmesidir. Bireyin ihtiyaçları ve amaçları kavramları ve kavramsal sınıflandırmaları yöneten ana ilkedir. Pratik ihtiyaçlar bütünü arama dürtüsünü doğurur.⁸⁴ Belirli bir amaç, saf deneyimin bir kısmını görmezden gelmeyi, onu daraltarak yani ancak kısmen bilincine varılmasına yol açar.⁸⁵ Dolayısıyla sınıflandırma bir şeyi “belirli bir amaç için ele alma”yken⁸⁶ mantık ve kavramsal sınıflandırmaların hiçbir

77 James, “The Meaning of Truth”, s. 899.

78 James, “The Meaning of Truth”, s. 950.

79 James, “The Meaning of Truth”, s. 899.

80 James, “The Dilemma of Determinism”, s. 148.

81 James, “The Thing and Its Relations”, s. 37.

82 James, “A Pluralistic Universe”, s. 746.

83 James, “The Meaning of Truth”, s. 904.

84 James, “The Dilemma of Determinism”, s. 148.

85 James, “Great Men, Great Thoughts, and the Environment”, s. 51.

86 James, “The Sentiment of Rationality”, s. 70.

gerçek bir bağlantı içermez, hiçbir şekilde gerçekliği vermez.⁸⁷ James'in dizgesinde, kavram "somut gerçekliğin geçerli bir ikamesi olamaz."⁸⁸ Dolayısıyla gerçeğin doğru bilgisinin kavram ve kavramsal sınıflandırmalarda ortaya çıktığı iddiası ise bütünüyle yanlıştır. Dikkat edilecek olursa, James rasyonalistlere yakın bir şekilde nesnenin zihinsel inşasını kabul etse de kendinden sonraki Gottlob Frege (ö. 1925) ve Bertrand Russell (ö. 1970) gibi analitik filozofların nesnenin kavramlarda/dilde inşa edildiği sonucuna da ulaşmaz. Ayrıca deneyimcilerin idelerin soyutlanmasına dayanan tümel anlayışını kabul etmeyerek diğer deneyimcilerden ve bilimsel pozitivizmden de ayrılır. Yani zamanının bilim taraftarlığına karşın bilimsel sınıflandırmalarının da gerçekliğe uygun olmadığını iddia eder. Bilimsel olanlar da dâhil olmak üzere tüm sınıflandırmalar geçici ve değişime açıktır. Başka bir deyişle içsel yaşam, kavramlarla tüketilemeyecek, kuşatılmayacak ve ona indirgenemeyecek zenginlikteyken kavramsal bütün onun zamansal ve kısmi bir gölgesidir. James böylece duyuma ve akışa yüzünü dönen Platon'un aksi bir sonuca ulaştığını söyler. Değişmez mükemmel olanın doğru bilgisi olduğu söyleyen idea, sınıf veya tür artık yalnızca psikolojik bir araç, teleolojik bir konumlandırmadan ötesi değildir.⁸⁹

Kavramsallaştırma faaliyetiyle dolaysızlığın parçalanması, özne ve nesneyi, iç ve dışı, şey ve düşüncesini de ortaya çıkaran farklılaşmadır. Saf birlik, zihnin faaliyetiyle birlikte idea ve algının iç içeliğinde nesnelere dönüşür. James için gerçeklik asıl anlamıyla şimdiki anda akış hâlinde olan saf deneyim dünyasıdır. Ancak düşüncelerde açığa çıkan dünya da deneyime dayanması hasebiyle gerçekliğin bir parçası veya uzantısıdır. Bu itibarla düşünme saf deneyimin gerçekliğini açarak onu anlaşılır ve görünür kılar.⁹⁰ Şimdiyi yakalamayan düşüncenin bu gerçekliği, "ya geçmiş deneyimin mirası ya da gelecek deneyimin içeriği"dir.⁹¹ Bu bağlamda hem metafiziksel hem de fenomenolojik her iki anlamıyla da James'in dünyası deneyimin, deneyimlenmişlerin dünyasıdır ve bu dünyada deneyimleyenden bağımsız gerçekliğe de olguları önceleyen tamamlanmış bir bütüne de yer yoktur. Olaylar sürekli bir oluşta nesneleşerek kendini açar ve gerçekliğe dönüşür.⁹² Saf deneyimin evrensel kurallara göre değil eyleme, pratik koşullara göre gerçekleşmesinin anlamı da bu dünyanın sürekli değişim, devinim, oluş hâlinde, açık ve belirlenmemiş olmasıdır. Böylece naturalizmin doğa anlayışını geriden bırakan James bu dizge içerisinde belirsizliği koruyarak yani tamamlanmış bütünü kabul etmeyerek "yeni"yi açıklama olanağı bulur. "Yeni" olana yer bulmak onun için şu bakımdan önemlidir: Özgür irade, şans eseri olanı veya öncüklerin bir sonucunu değil bizzat "yeni"yi oraya çıkarmakla ilgilidir.⁹³ Ancak çokluğa, çeşitliliğe ve yeniye izin veren bir dünyada "özgür" olabiliriz.

87 James, "A Pluralistik Universe", s. 740.

88 James, "The Sentiment of Rationality", s. 70.

89 James, "A Pluralistik Universe", s. 745, 746.

90 Lamberth, *William James*, s. 31.

91 James, "The Meaning of Truth", s. 865.

92 Lapoujade, *William James*, s. 56.

93 James, *Felsefeye Giriş İçin Bir Başlangıç*, s. 91-8.

James gerçeklik anlayışıyla paralel olarak işlevsel bir bilgi tanımlaması yapar. James'in dizgesinde bilgi artık dış gerçekliğe dair inançlar değil, deneyimin "iki bölümü arasındaki bir tür ilişkidir."⁹⁴ Başka bir deyişle, artık ide gerçekliğin bir temsilcisi değil bedende veya düşüncede etki üreten, bireyi yönlendiren tasarımlardır.⁹⁵ Saf deneyim bireyin kendi pratik yaşamının gereklerine göre farklı bağlamların parçası olurken düşünce ve şey olarak ayrılır. Ancak bunlar mutlak ayrımlar değildir. Yani özne ve nesne düşünce ve şey arasında özsel bir farklılık yoktur. Bu anlayışa göre bir kalem, zihinde zamanla değişen bir algı iken fiziksel bir gerçekliğe dönüşmesi onun bir işlevle ilişkilendirilmesiyle olur.⁹⁶ Kalem farklı bağlamlarla ilişkisinde mürekkebin konduğu, elin tuttuğu, kağıdı işaretleyen vb. fiziksel bir bağlamda işlevleri olan kalemdir.⁹⁷ Dolayısıyla nesne ve özne ancak bir işlevken bir nesneyi bilmek, dünyanın sağladığı bir bağlam aracılığıyla ona ulaşmaktır.⁹⁸ Bu bakımdan, düşünceler veya inançlar genel geçer ve evrensel değil, "yalnızca bağlamsal" olabilir.⁹⁹ Bu bağlamın belirleyicisi de "beden"dir. James psikolojik olanı aşan bir bilinç anlayışını reddederken bedeni bir koordinat merkezi gibi görür. Onun olduğu yer "burası" onun eylemi "şimdi", dokunduğu "bu" iken, diğerleri "orası", "sonra" ve "o"dur. Olanakları içeren malzeme, beden aracılığıyla sürekli düzenli bir şeyler dünyasına dönüşürken "ben" bu dünyanın konumudur. Bu cihetle olanaklı dünya her zaman ben'in bakış açısından, ben'e göre oluşa gelen dünyadır.¹⁰⁰

Gelinen noktada, anlamın bağlamla veya pratikle ilişkili olması dikkate alındığında, James'in pragmatizmi bir doğruluk kuramı dönüştürmesiyle radikal deneyimciliğin nasıl ilişkilendiği anlaşılır hâle gelecektir. James, Peirce'ten farklı olarak doğruluğu bireyin eylemleri yoluyla ihtiyaç ve talebinin karşılanmasıyla yani psikolojik ihtiyaçlarıyla ilişkilendirerek, pragmatizmi bir doğruluk kuramına dönüştür.¹⁰¹ Onun tanımıyla pragmatizm "İlk şeylerden, ilkelerden, "kategorilerde"den, sözde zorunluluklardan uzaklaşma ve son şeylere, meyvelere, neticelere, olgulara yönelme tutumudur."¹⁰² James zaten bağlamsal ve ilişkisel bilgi tanımlamasıyla, doğruluğun uygunluk kuramından da uzaklaşmış olur. Buna göre saf deneyim bir tür ilişkiler çoklusunun birliği olduğu için bu düzeyde doğruluktan bahsedilemez.¹⁰³ O ancak sürekli malzeme sunar. Bu malzemeyle bilinç alanları da genişlerken, benlik "anılar, amaçlar, çabalar, tatminler veya hayal kırıklıklarından oluşan bir sistem olarak" örgütlenir.¹⁰⁴ Zihinsel faaliyetin ana karakteri gereği, inanç oluşturma bir nevi tüm bu sisteme göre geleceğin belirsizliği aşmada ve bireyin geleceğe dönük amaç ve ihtiyaçlarını karşılama arayışına en

94 Russell, *Batı Felsefe Tarihi*, s. 475.

95 Lapoujade, *William James*, s. 67.

96 Lapoujade, *William James*, s. 62.

97 James, "How Two Minds Can Know One Thing", s. 49.

98 James, "The Meaning of Truth", s. 854.

99 James, "How Two Minds Can Know One Thing", s. 52, 53.

100 James, "A Pluralistik Universe", s. 802.

101 Türer, "Pragmatizmin Doğruluk Evi", s. 176.

102 James, *Pragmatizm*, s. 29.

103 James, "How Two Minds Can Know One Thing", s. 52, 53.

104 James, "A World of Pure Experience", s. 20.

uygun olanın seçilmesidir.¹⁰⁵ Bu bakımdan davranıştan veya bireyin koşullarından bağımsız keşfedilen anlam veya inançlar yoktur. Anlam pratikle ilişkide ortaya çıkar ve inançlar bireyin, ihtiyaçlarıyla, amaç ve duygularıyla doğrudan ilişkilidir. Bu itibarla doğru “inanç bakımından iyi olduğunu ispatlayan, üstelik kesin, hamledilebilir nedenlerle iyi olduğunu kanıtlamış her şeye verilen addır”¹⁰⁶ ve doğrulamak, inancın ortaya çıktığı bağlamın içeriğini ve pratikteki farkını araştırmaktır.¹⁰⁷ James’in doğruluğu yeniden tanımlamasıyla birlikte akla şöyle bir soru gelir: Eğer doğruluk bireyden ve bağlamdan bağımsız değilse, yani rasyonelliğin evrensel şartları yoksa, iki veya daha fazla inançtan, bu inançların pratikte etkisi olduğunu da kabul edelim, hangisinin doğru olduğu hangi ölçüte göre belirlenecektir?

James'e göre yukarıdaki soru pragmatist yöntemin işlevini ortaya çıkarır. Aynı şekilde ilgili alternatif iki veya daha fazla düşünce veya inanç varsa, bireyin kendi amacına uygun olan ve fark yaratan “daha rasyonel anlayışla açıklanacak ve haklı olarak geçerli olacaktır.”¹⁰⁸ Bireylerin her birinin koşullarının diğerinden farklı olduğu da düşünülecek olursa, geçmiş tecrübe birikimlerinin de eşliğinden adeta her birey kadar farklı tecrübe ağları vardır ve her yeni inanç bu ağla ilişkilendirilerek anlamlandırılır.¹⁰⁹ Bu durumda James genellikle mevcut inançlarla tutarlı olan inançların doğru olduğu kabul edildiğini söylediğinde haklı olur.¹¹⁰ Pragmatist doğruluk kuramı James'e din ve bilimi yeniden buluşturmanın bir olanağını da sağlar. Artık dinî inançların rasyonelliği W. K. Clifford'ın (ö. 1879) iddia ettiği gibi kanıtlanabilir olmasına bağlı değildir. Dinî inançlar da aynı doğruluk ölçütüne yani bir fark ortaya çıkarıp çıkarmama bakımından değerlendirilir. Bireyin yaşamına olumlu etkisi dolayısıyla din bu dünyanın en önemli unsurlarından biridir. James dinî inançların insan yaşamı açısından değer ve anlamını vurgulayarak bu inançların delile dayanmasa da makul inanç olduğunu savunur.¹¹¹ James bu yorumuyla doğalcılığın zorunlu olarak dinî deneyimi dışlamadığını da göstermiş olur.

Kısaca James'e göre nesnenin saf deneyimin bilincin zaman içerisinde geriye dönük bir işlevi ile belirli bir amaca göre nesneleştirilip kavramsallaştırıldığı ortaya çıkmıştır. Ona göre gerçeklik saf deneyim düzeyindeki kaotik çokluğun birlikiyken bilincin nesnesi kavram ve algının içe içe geçmesiyle oluşturulan bilinç temsildir. Gerçeklik ve gerçekliğin temsili birbirinden nitelik olarak tamamen farklıyken pratik ihtiyaçlar gereği teorik faaliyet kavram ve sınıflandırmalar yaparak saf deneyimi düşüncelerle genişletir. Bu bağlamda, bu dizge bir taraftan, düşünceye eşitlenmiş bir varlık ve rasyonellik anlayışının diğer taraftan fiziksel ve maddi olana indirgenmiş bir varlık ve rasyonellik anlayışından uzaklaşır. Özetle radikal

105 James, “The Sentiment of Rationality”, s. 75, 76.

106 James, *Pragmatizm*, s. 41, 42.

107 Lapoujade, *William James*, s. 78.

108 James, “The Sentiment of Rationality”, s. 75, 76.

109 Lapoujade, *William James*, s. 95.

110 James, “The Meaning of Truth”, s. 879.

111 James, “Will to Believe”, s. 1-31.

deneyimcilikte: 1. Bilginin kaynağı ve konusu duyusaldır. 2. Rasyonellik isteği yaşam gereği pragmatik ihtiyaçtan kaynaklanır. 3. İnançlar her zaman birey bağımlı oluşturulur. 4. Bilgi ilişkisellikte ortaya çıkar. 5. Mutlak, kesin ve nihai bir bilgi yoktur. 6. Mantık ve kavram gerçekliğin doğasını veren bir araç değil, psikolojik bir araçtır. 7. Soyut fikirler, idealar ve sınıflandırmaların hepsi işlevsel, geleceğe açık ve geçicidir. 8. Gerçekliğe karşılık gelen bir anlam yoktur.

Sonuç

Deneyimi esas alan James'in felsefesi en temelde bir yaşam felsefesidir. Kendi döneminin nedensel, mekanik, din ve değerlere kapalı doğa anlayışının yaşamaya değer bir hayat sunmadığını düşünür. Dolayısıyla James din ve değerleri de içerecek ama aynı zamanda bilimle çelişmeyecek bir dünya tasavvur eder. Onun olguları açıklamaya çalışan bilim adamı kimliği dikkate alındığında da neden deneyim bir varsayım olarak kabul ettiği daha anlaşılır hâle gelir. Bir şey ya doğrudan ya da etkisi üzerinden ele alınabilir. Hem kendisi hem etkisi gözlemlenemeyen ya da fark edilemeyen bir şeye vardır demenin aslında hiçbir şey dememekle eşit olduğunu düşünür. Çünkü açıklamaya hiçbir faydası yoktur. Bu bakımdan James gerçekliği tecrübede ortaya çıkanlarla sınırlarken deneyimin saf ve fenomenolojik iki düzeyinin olması onun bilgi anlayışında insanın pratik yaşamını devam ettirmesi bağlamında bir bilgi anlayışı geliştirme olanağı sunar. Duyusal olanı temele almakla birlikte, bilincin, bilginin ve doğruluğun pragmatik ve işlevsel bir yorumunu yapar. Başka bir deyişle, James deneyimcilikle ilgili sorunları Kant'ın problemlerini sahiplenerek gerçekliğin bireye göre inşa edildiğini savunarak çözmeye çalışır.

Ortaya çıktığı gibi saf deneyim ilkesi bu yeni yorumun temelidir. Ancak bu ilkeye dair açıklamalar dikkate alındığında, birtakım belirsizlikler gündeme gelir. Hatırlanacağı üzere saf deneyim, ilişkilerin veya deneyimin parçalarını bir arada tutan yegâne şeydi. Zira James'in ana hedeflerinden biri Kantçı bir benlik düşüncesini içermeden tecrübenin birliğini açıklamaktır. Bu bağlamda görüldüğü üzere, Kant'ın tecrübeyi bir arada tutan *a priori* ilkelere yerine duyusal olanın birliğini zemine alarak bu problemin üstesinden gelemeye çalışır. Yani saf deneyimin birliği bilinç durumlarının gerisinde yer alan birliktir. Saf deneyimin birliğinin, kavramların ve bilinç durumlarının birliğinin geçerli bir açıklaması olduğunun kabul edilmesi durumunda ise cevap bekleyen başka bir soru ortaya çıkar. Eğer saf deneyim çoklukların birliği ise ve sürekli olarak birbirine eklenerek genişliyorsa, saf deneyimin parçalarını bir arada tutan zemin veya ilke nedir? James ilginç bir şekilde saf deneyimin parçalarının herhangi bir zeminin ya da onları bir arada tutacak bir ilkenin gerekmediğini öne sürer. "Radikal deneyimcilikte zemin yoktur, sanki parçalar kenarlarından birbirine yapışmış, aralarında yaşanan geçişler onların çimentolarını oluşturur." Yani saf deneyim, bir nevi zamanın akışında parçalarından birbirine geçerek bir arada kalır. Onun kendisi dışında bir

birleştircisi veya zemini yoktur.¹¹² Ancak Muhammed İkbal'in (ö. 1938) vurguladığı gibi, ilişkilerin nasıl kendi kendinin birliğini sağladığını anlamak doğrusu güçtür.¹¹³ James bu konuda o kadar katıdır ki kesinlikle tecrübeye aşkın bir ilkeyi düşüncesine dâhil etmez. Saf deneyimin sürekliliğinin düşüncesi ona kendi pozisyonunu savunma imkânı verdiğini düşünür. Ancak tecrübeyi olanaklı kılan rasyonalist ilkeleri saf dışı bırakma adına farklı bir zemine ihtiyaç duymadığı iddia etse de tecrübenin zamanın anlarında farklılaşan bir süreklilik olduğu düşüncesi dikkate alındığında, en azından zamanın anlarını bir arada tutana ihtiyaç olduğu açıktır. Ayrıca eğer tecrübe sürekli bir birlikse, bu birlikten düzenli bir çokluğun nasıl ortaya çıktığı da bir açmaza dönüşür. Dahası saf deneyimin hem bilen hem de bilinen olarak ayrımında, bireyin ilgi ve ihtiyaçlarının belirleyici olduğunu iddia eder. Bireysel ihtiyaçların bu ayrımı nasıl sağladığı ise bir muammadır. Crosby'nin dikkat çektiği üzere, düzenli ve bütünlüklü bir deneyime dönüşmesi zaten mevcut bir bilinç olması durumunda olanaklıdır. Yoksa neyin zihinsel neyin fiziksel olacağı yalnızca saf deneyimin kendisiyle açıklanamaz.¹¹⁴ Bunun yanında James pozitivizme ve bilimsel maddeciliğe karşıdır. Saf deneyim madde olmaması bakımından bu yorumu doğrulasa da neticede deneyime konu olanlar ancak duyusal malzemesi olanlardır. Duyumsal olmayan, ya da hissedilmeyen veya deneyime etkisi olmayanın varlığı da yoktur. Örneğin James dinî inançların gerekliliğini savunurken, tecrübeye etki etmeyen bir Tanrı veya sıfatlarını kabul etmez. Hatta bu türde inançları içeren kurumsal dinlerin ortadan kalkması gerektiğini savunur. Yani James'in gerçekliğinin sınırları da en nihayetinde tecrübeyle sınırlıdır.

Son olarak James'in izahı bütünlüklü bir algının ortaya çıkmasına öncelikli bir düzeye dikkat çekmesi, psikoloji ve felsefe arasındaki ilişkiyi göstermesi, kavramların geçici olduğunu vurgulaması, bilimin yegâne doğru olmadığını açığa çıkarması, deneyimci kalarak maddeci ve nedensel olmayan bir anlayış geliştirmesi, din ve değerlerin insan tecrübesinin unsurları arasında olduğunu kabul etmesi, özgür iradeye yer açması bakımından önemlidir. Bununla birlikte James saf deneyimi, içsel deneyimin nesneleştirilmesini/inşasını ve nesnenin birlik ve bütünlüğünü herhangi başka bir ilkeye başvurmadan yalnızca duyumsanan sürekli ve kaotik olan olaylara bağlı kalarak izah ederken, bu izahta yer alan belirsizlikler ve birtakım problemler radikal deneyimciliğin açıklama gücünü zayıflatmaktadır.

112 James, "A World of Pure Experience", s. 33.

113 İkbal, *İslâmîda Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*, s. 136, 137.

114 Crosby, *The Philosophy of William James*, s. 32-3.

Kaynaklar

- Bella, Michela. *Ontology After Philosophical Psychology: The Continuity of Consciousness in William James's Philosophy of Mind*. Maryland: Lexington Book, 2019.
- Cooper, Wesley. *The Unity of William James's Thoughts*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2002.
- Crosby, Donald A. *The Philosophy of William James: Radical Empiricism and Radical Materialism*. Maryland: Rowman-Littlefield, 2013.
- Denkel, Arda. *Bilginin Temelleri*. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2013.
- . *Düşünceler ve Gerçekler: Felsefe Yazıları II*. İstanbul: Göçebe Yayınları, 1999.
- Dursun, Yücel. *Felsefe ve Matematikte Analitik/Sentetik Ayrımı*. Ankara: Elips Kitap, 2004.
- İkbal, Muhammed. *İslâmîda Dini Düşüncenin Yeniden İnşâsı* (trc. Rahim Acar). İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- James, William. "A Pluralistik Universe." *William James Writings 1902 1910* (ed. Bruce Kuklic). New York: The Library of America, 1987, s. 625-820.
- . "A Suggestion About Mysticism." *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 1910, VII, sy. 4, s. 85-97. <https://doi.org/10.2307/2011271> (erişim tarihi: 16.04.2021)
- . "A World of Pure Experience." *Essay in Radikal Empiricism* (ed. Ralph Barton Perry). Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 1996, s. 19-36.
- . "Does Consciousness Exist?" *Essay in Radikal Empiricism* (ed. Ralph Barton Perry). Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 1996, s. 6-18.
- . "Great Men, Great Thoughts, and the Environment." *Philosophy After Darwin: Classic and Contemporary Readings* (ed. Michael Ruse). Princeton: Princeton University Press, 2009, s. 49-76.
- . "How Two Minds Can Know One Thing." *Essay in Radikal Empiricism* (ed. Ralph Barton Perry). Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 1996, s. 49-53.
- . "Is Life Worth Living." *Will To Believe: And Other Essay in Popular Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 32-62.
- . "La Notion De Conscience." *Essay in Radikal Empiricism* (ed. Ralph Barton Perry). Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 1996, s. 81-89.
- . "Preface." *Will To Believe: And Other Essay in Popular Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. vii-xiv.
- . "Psychology: Briefer Course." *William James Writings* (ed. Frederick H. Burkhardt). New York: The Library of America, 1992, s. 1-444.
- . "Reflex Action and Theism." *Will To Believe: And Other Essay in Popular Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 111-144.
- . "The Dilemma of Determinism." *Will To Believe: And Other Essay in Popular Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 145-183.
- . "The Knowing of Things Together." *The Psychological Review*, 1895, II, sy. 2, s. 105-124.
- . "The Meaning of Truth." *William James Writings 1902-1910* (ed. Bruce Kuklic). New York: The Library of America, 1987, s. 821-987.
- . "The Sentiment of Rationality." *Will To Believe: And Other Essay in Popular Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 63-110.
- . "The Thing and Its Relations." *Essay in Radikal Empiricism* (ed. Ralph Barton Perry). Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 1996, s. 37-48.

- . "What Psychological Research Has Accomplished." *Will To Believe: And Other Essay in Popular Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 299-328.
- . "Will to Believe." *The Will to Believe: And Other Essays in Popular Philosophy*. Cambridge Library Collection – Philosophy, 2014, s. 1-31.
- . *Felsefeye Giriş İçin Bir Başlangıç: Felsefenin Bazı Problemleri* (trc. Aylin Sarıdere). İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- . *Pragmatizm: Eski Düşünme Biçimleri İçin Yeni Bir Ad* (trc. Ferit Burak Aydar). İstanbul; İş Bankası Yayınları, 2019.
- Junior, Alexandre Sech, Saulo de Freitas Araujo ve Alexander Moreira-Almeida. "William James and Psychological Research." *Towards a Radical Science of Mind. History of Psychiatry*, 2013, XXIV, sy. 1, s. 62-78.
- Lamberth, David C. *William James and the Metaphysics of Experience*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Lapoujade, David. *William James Ampirizm ve Pragmatizm* (trc. Nusret Polat). İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2009.
- Leibniz, G. W. *Monadoloji Üzerine Konuşma* (trc. Atakan Altınörs). Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2010.
- Richardson, Robert D. *William James in the Maelstrom of American Modernism: A Biography*. Boston: Kahle/Austin Foundation, 2006.
- Russell, Bertnard. *Batı Felsefe Tarihi: Yeni Çağ* (trc. Muammer Sencer). İstanbul: Kitaş Yayınları, 1970.
- Stern, Robert. "James and Bradley on Understanding." *Philosophy*, 1993, LXVIII, sy. 264, s. 193-209.
- Suckiel, Ellen Kappy. *William James'in Pragmatik Felsefesi* (trc. Celal Türer). İstanbul: Pradigma Yayınları, 2003.
- The Oxford Handbook of William James* (ed. Alexander Klein). New York: Oxford University Press, 2019.
- Türer, Celal. "Pragmatizmin Doğruluk Evi." *Bilimname*, 2009, XVII, sy. 2, s. 165-185.
- . "William James'ten Muhammed İkbale." *Felsefe Dünyası*, 1999, XXIX, sy. 1, s. 47-67.

